

SIMONAS STANEVIČIUS

Simonas Stanevičius (1799–1848) – viena šviesiausių asmenybių lietuvių kultūroje. Drauge su kitu Simonu – Simonu Daukantu jiedu geriausiai reprezentuoja XIX a. pradžios lietuvių (žemaičių) kultūrinį sąjūdį. Abiejų gyvenime – daug analogijų, prasmingų paralelių bei priešpriešų. Abu buvo žemaičiai: vienas (Daukantas) – šiaurės vakarų žemaitis (dounininkas); kitas (Stanevičius) – pietryčių žemaitis (donininkas). Daukanto tėvai buvo pasiturintys valstiečiai, Stanevičiaus tėvai – nusigyvenę bajorai. Daukantas išsirūpino fiktyvius bajorystės dokumentus, kad galėtų baigti studijas ir dirbuotis valstybės tarnyboje; Stanevičius, kad įrodytų savo bajorišką kilmę, turėjo išaiškinti giminės genealogiją. Abu studijavo Vilniaus universitete iš tų pačių paskatų ir pasiekė analogiškus tikslus: Daukantas tapo pirmuoju profesionaliu lietuvių istoriku, Stanevičius – pirmuoju profesionaliu filologu. Abiem būdingas interesų platumas bei įvairumas, noras apimti tautos kultūros visumą – to siekė visi to meto lietuvių kultūros darbininkai. Abu sąmoningai paskyrė visą savo gyvenimą tautai, atsisakė buitinių patogumų, liko nevedę. Stanevičius, šešeriais metais jaunesnis už Daukantą ir vėliau negu šis įstojęs į universitetą, anksčiau pasireiškė spausdintais darbais – jie kone visi pasirodė 1823 ir 1829 metais. Daukantas didžiąją dalį savo darbų paskelbė Peterburge penktajame amžiaus dešimtmetyje. Stanevičiaus liko nespausdintas tik vienas didelis rankraštis (lenkų k.) apie lietuvių mitologiją. Iš Daukanto didžiųjų darbų tik vienas – apie senovės lietuvių būdą – tebuvo išspausdintas; jo rankraščių turtingas aruodas iki šiol tebėra neišsemtas. Daukantas daugiau siejamas su romantine lietuvių kultūros kryptimi, Stanevičius – su švietėjiška bei pozityvistine. Daukanto tradiciją tęsė ir gilino Antanas Baranauskas, Jonas Basanavičius, Maironis, Vincas Pietaris; Stanevičiaus tradiciją – Motiejus Valančius, Vincas Kudirka, Žemaitė. Daukantui buvo lemta gyventi 71 metus, Stanevičiui – tik 49. Daukantas pergyveno Stanevičių 16 metų. Jis įžengė į vyskupo Motiejaus Valančiaus epochą, kurios nesulaukė Stanevičius.

Simonas Stanevičius yra žymiausias Viduklės krašto žmogus. Vidukliškiai rūpestingai saugo jo atminimą, iš jo gyvenimo ir darbų semiasi paskatų savo veiklai, iš jo meninių kūrinų – grožio ir išminties.

Stanevičiaus gyvenimą nuosekliausiai ir patikimiausiai aprašė Jurgis Lebedys monografijoje *Simonas Stanevičius* (išleista Vilniuje 1955 m.). Po to tas aprašymas buvo papildytas tik viena kita detale. Simono Stanevičiaus tėvai Stanislovas Stanevičius ir Barbora Rimkevičiūtė buvo neturtingi bajorai. Jiems 1799 metais gimė sūnus, kuris spalio 26 dieną Viduklės parapijos bažnyčioje buvo pakrikštytas Simono Tado vardais. Vėliau jis buvo vadinamas tik Simonu. 1803 m. gegužės 8 d. gimė jo brolis Stanislovas (pakrikštytas gegužės 9 d.), kuris vėliau paveldėjo ūkį.

Nežinoma, kaip gyveno Simonas iki 1817 metų, ką veikė, kur mokėsi. Tačiau 1817–1818 mokslo metais jis jau buvo Kražių gimnazijos mokinys, dirbo korepetitoriumi (turėjo 21 mokinį). Tuo metu mokykloje dirbo tik 3 mokytojai. Tačiau kitais, 1818–1819 m. m., mokykla buvo jau pilna gimnazija, turėjo visas 6 klases, joje dirbo 8 mokytojai, o Stanevičius mokėsi IV klasėje ir toliau dirbo korepetitoriumi (turėjo 16 mokinių). Vėliau mokytojų dar padaugėjo – 1821 m. buvo 12. Kražių gimnazija tuo metu buvo geriausia mokykla Žemaičiuose, turėjo turtingą biblioteką, jos mokytojai buvo išsimokslinę (baigę Vilniaus universitetą): direktorius Ignacas Daujotas, istorikas ir antikinės literatūros mokytojas Stanisławas Małcurzyński (Stanislavas Malcužynskis), lenkų ir lotynų kalbų mokytojas Józefas Narkiewiczzius (Juzefas Narkevičius), antikinių kalbų, antikinės literatūros, poetikos ir retorikos mokytojas Zygmuntas Bartoszewiczius (Zygmuntas Bartoševičius) (Adomo Mickevičiaus kolega Vilniaus universitete), fizikos mokytojas Janas Sobolewski (filomatų Adomo Mickevičiaus ir Tomaszo Zano

(Tomašo Zano) draugas), matematikos mokytojas Adamas Dąbrowskis (Dombrovskis) ir kt. Jie ir toliau palaikė ryšius su Vilniaus universitetu, su ten veikusiomis draugijomis (nenaudėlių, filomatų bei filaretų), bendradarbiavo Vilniaus spaudoje. Neatsitiktinai Kražių gimnazijoje 1822 m. susibūrė „Juodieji broliai“, su kuriais buvo žiauriau susidorota, negu su filomatais (1923 m. karo lauko teismas draugijos steigėjus moksleivius Kiprijoną Jančiauską ir Joną Vitkevičių nuteisė mirties bausme, kitus kalėti iki gyvos galvos arba visam laikui ištremti į Sibirą, bet vėliau mirties bausmė buvo pakeista švelnesne). Simonas Stanevičius buvo gabus, stropus mokinys, pavyzdingas korepetitorius. 1819 m., baigęs IV klasę, ir 1820 m., baigęs V klasę, buvo įrašytas gimnazijos aukso knygon, o 1821 m., baigdamas gimnaziją (VI klasę), pasižymėjo per visus egzaminus; V klasėje kaip korepetitorius turėjo 15 mokinių, VI klasėje – 13. Jam vienodai gerai sekėsi visi mokomieji dalykai. Tik aukštesnėse klasėse, ypač baigiamojoje, sustiprėjo polinkis į filologiją. Gimnazijoje daugiausia dėmesio buvo skiriama lotynų ir lenkų kalbai, antikinei romėnų ir klasikinei lenkų literatūrai, buvo mokoma eiliuoti pagal klasicizmo poetikos taisykles. 1819 m. jau rašė eiles ir Stanevičius. Kražių gimnaziją jis baigė 1821-aisiais, būdamas 21 metų. Tačiau 1821–1822 m. m. jis vėl buvo įrašytas į VI klasės mokinių sąrašus, kaip korepetitorius turėjo 2 mokinius. Spėjama, kad gimnazijoje liko dėl grafo Jurgio Plioterio vaikų. Vienas jų – Aleksandras Plioteris – mokėsi vienoje klasėje su Stanevičiumi ir drauge su juo baigė gimnaziją. Du jaunesnieji broliai – 13 metų Kazimieras ir 11 metų Jurgis – 1820–1821 m. m. buvo I klasėje. Aleksandras Plioteris, gerai pažinodamas Simoną Stanevičių kaip gabų ir patyrusį korepetitorių, greičiausiai pasiūlė savo tėvui pasisamdyti jį jaunesniųjų sūnų – Kazimiero ir Jurgio – gubernieriu. Nuo to laiko Stanevičiaus gyvenimas buvo glaudžiai susijęs su Plioteriais – ypač su Jurgiu. Kražių gimnazijoje Stanevičius išbuvo visus 1821–1822 m. m., per mokslo metų pabaigos iškilmes buvo pagirtas kaip stropus korepetitorius. Gimnazijoje Stanevičius galėjo susipažinti su bibliotekoje buvusiomis senomis lietuviškomis knygomis – Mikalojaus Daukšos *Postile* (1599), Konstantino Sirvydo *Punktais sakymų* (I d., 1629), jo *Trijų kalbų žodynu* (1713 m. leidimu), *Lenkiškomis ir lietuviškomis evangelijomis* (1647 m. leidimu), *Nauju Testamentu* (1701) ir kt. 1822 m. Stanevičius jau skaitė Daukšos *Postilę*, kurią vėliau laikė geriausia lietuviška knyga, norėjo, kad ji būtų iš naujo išleista.

Pasibaigus 1821–1822 m. m., Simonas Stanevičius drauge su kitais tų metų Kražių gimnazijos absolventais išvyko stoti į Vilniaus universitetą. Jis įstojo į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą, klausė garsių profesorių – J. Lelewelio (Lelevelio), G. E. Grodecko (Grodeko), L. Borowskio (Borovskio), I. Loboikos, taip pat dėstytojų J. S. Hryniewicziaus (Hrynevičiaus), S. F. Žukovskio, J. Pinabellio, A. Daugirdo paskaitų. Domėjosi ir Lietuvos praeitį tyrinėjusių profesorių – Ignaco Onacewicziaus (Onacevičiaus), Ignaco Danilowicziaus (Danilovičiaus) paskaitomis. Universitete tuo metu veikė įvairios, daugiausia slaptos, studentų organizacijos, kurių žymiausia buvo filomatų bei filaretų draugija, su kuriomis imta dorotis 1823 m., kai Stanevičius buvo baigęs pirmąjį kursą. Taigi kone metus jis gyveno filomatų aplinkoje ir, be abejo, buvo veikiamas jų nuotaikų bei idėjų, kurių ir vėliau jokios represijos negalėjo sunaikinti. Universitete Stanevičius nesijautė vienišas. Drauge su juo čia studijavo didelis Kražių gimnazijos auklėtinių būrys (keliasdešimt studentų). Dalis jų buvo tame pačiame, kaip ir Stanevičius, fakultete ar net tame pačiame kurse; 1822 m. čia įstojo Aleksandras Bronišauskas, Jonas Giniotas, Kiprijonas Protasevičius, 1832 m. – Mikalojus Čapreckis, Adolfas Przeciszewskis (Pšeciševskis), Pranas Zatorskis, vėliau Kazimieras ir Jurgis Plioteriai, Ignas Buszynskis (Bušynskis). Iš jų artimais ryšiais su Stanevičiumi, kultūrine bei lituanistine veikla išsiskyrė Protasevičius, Przeciszewskis, Zatorskis, Jurgis Plioteris. Stanevičius bendravo taip pat su Simonu Daukantu, kuris, baigęs universitetą, iki 1825 m. gyveno Vilniuje, su Kajetonu Nezabitauskiu, pradėjusiu studijuoti 1821 m., su giminaičiu filaretu Emeriku Stanevičiumi, nuo 1820 m. studijavusiu Fizikos-matematikos fakultete, o 1822 m. perėjusiu į Laisvųjų menų fakultetą. Atvykęs į Vilnių, Stanevičius jau rado pradėtą parenti dirvą lituanistikai ir pats ėmėsi konkrečios veiklos. 1822 m. jis jau rašė pasakėčias (tų metų sausio 12 d. sukūrė pasakėčios „Lapė ir juodvarnis“ ankstyvąjį variantą „Juodvarnis ir lapė“). 1823 m. birželio 15 d. jis gavo leidimą spausdinti

savo paties iš lenkų kalbos išverstą Teodoro Brandenburgo knygutę *Apie darymą valgio iš kerpių islandų*. Toji knygutė, 1822 m. išleista rusų kalba, tais pačiais metais buvo išversta į lenkų kalbą, vertimas paskelbtas lenkų periodikoje ir išleistas atskirai. Tų pačių (1823) metų birželio 27 d. Stanevičius gavo cenzūros leidimą spausdinti kitą leidinį – iš lotynų kalbos išverstą Charles'o François Lhomondo (Šarlio Francua Lomono) vadovėlį *Istorija šventa*. Jį vertė taip pat studijuodamas pirmame kurse. Abu vertimai buvo išleisti 1823 m. Baigęs pirmą kursą, per vasaros atostogas, 1823 m. rugpjūčio 3 d., Stanevičius parašė „aukštą dainą“ (t. y. odę, himną) „Šlovė Žemaičių“. Tų pačių 1823 m. pabaigoje, jau būdamas antro kurso studentas, Stanevičius išleido dvi knygutes (vieną 25 puslapių, kitą 16-os), pavadintas (lenkiškai) *Ištraukos iš žemaitiškų pamokslų*. Tai buvo Mikalojaus Daukšos *Postilės* (1599) kai kurių tekstų (pratarmių ir pamokslų) perspaudai. Abiejose knygutėse įdėta garsioji Daukšos *Postilės* „Prakalba į malonųjį skaitytoją“ (lenkų k.), o didesniojoje – ir prakalba (lotynų k.), skirta Žemaičių vyskupui Merkeliui Giedraičiui. Taigi 1823 m. pasirodė pirmieji Stanevičiaus, baigiančio pirmą ir pradedančio antrą kursą studento, darbai, tarp jų keturi leidiniai. Kitais, 1824 metais Stanevičius parašė pasakėčią „Arklys ir meška“. Galbūt apie tą patį laiką buvo parašytas ir ankstyvasis pasakėčios „Aitvarai“ variantas. 1826 m. vasario 7 d. Stanevičius parašė Dionizui Poškai laišką, kuriame prašė jį ką nors žemaitiškai parašyti mirusio caro Aleksandro I garbei. Iš laiško matyti, kad Stanevičius su Poška glaudžiai bendravo ir susirašinėjo.

Universitete Stanevičius daugiausia studijavo klasikinę filologiją – graikų ir ypač lotynų kalbą bei literatūrą. Kartu studijavo lenkų, prancūzų, rusų, vokiečių kalbas, tų tautų literatūrą. Vilniaus universitetą Stanevičius baigė 1826 m. pavasarį. Spėjama, jog per baigiamuosius egzaminus jis gavo ir filosofijos kandidato laipsnį. Tuo metu buvo teikiami teologijos, filosofijos, teisės ir medicinos moksliniai laipsniai, o filosofijos sričiai priklausė ir istorija bei filologija (kalbos ir literatūra). Moksliniai laipsniai buvo keturi: aktualiojo studento, kandidato, magistro ir daktaro. Taigi Stanevičius, baigęs universitetą, gavo antro rango mokslo laipsnį. Vėliau dainų rinkinyje jis pasivadino „mokslininku literatūros ir gražiųjų prityrimų“, greičiausiai turėdamas galvoje Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą, kuriame studijavo ir kurį baigė 1826 m. Studijuodamas Stanevičius dirbo korepetitoriumi. 1826 m. rugsėjo 7 d., jau baigęs universitetą, Stanevičius Vilniaus gimnazijai padavė prašymą leisti laikyti korepetitoriaus egzaminus, prie prašymo pridėjo kilmės pažymėjimą ir Kražių gimnazijos atestatą (išduotą 1821 m. birželio 29 d.). Tų metų rugsėjo 13 d. jam buvo leista laikyti egzaminus, o juos išlaikius lapkričio 19 d. išduotas atitinkamas liudijimas. Stanevičiui leista trijose apskrities mokyklos klasėse kartoti su mokiniais aritmetiką, geometriją, geografiją, visuotinę istoriją, rusų ir prancūzų kalbas, o trijose gimnazijos klasėse – lotynų ir graikų kalbas. Išlaikęs korepetitoriaus egzaminus, jis gavo teisę būti gubernieriu ir toliau verstis privačiomis pamokomis. Tuo metu jis ėmė rengti pagrindinius savo leidinius, kurie visi pasirodė 1829 metais.

1827 m. kovo 8 d. Stanevičius parašė pratarmę (lietuvių ir lotynų kalbomis) gramatikos leidimui. Lotyniškai nežinia kieno parašytą ir 1737 m. išleistą lietuvių kalbos gramatiką Stanevičius perspausdino, pridėjęs šalia senojo ir naują pavadinimą: „Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos, arba žemaitiškos“. Daugiau kaip po metų, 1828 m. liepos 7 d., cenzorius Juozapas Volodzka (Józef Wołodźko) leido ją spausdinti, tačiau gramatika pasirodė tik tai kitais metais.

1828 m. liepos mėnesį cenzūrai buvo įteiktas rankraštis „šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio, vien'kartu su dviem dainelėm“. Viena tų „dainelių“ galbūt buvo „Šlovė Žemaičių“, o kas buvo kita – nežinia. Tas rankraštis buvo atsiimtas atgal, pertvarkytas ir papildytas Kristijono Donelaičio pasakėčiomis. Atitinkamai pakeistas ir pavadinimas: „šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio ir antros šešios Krizo Donelaičio lietuvininko prūso“. Pertvarkytam leidiniui prakalbą parašė slapyvardžiu pasivadinęs J. J. V. Lietuvis nuo Šventos upės krašto. Prakalba rašyta Ukmergėje (Vilkmergėje) 1828 m. birželio 27 d. Daugiau kaip po pusmečio, 1829 m. sausio 19 d., Stanevičiaus studijų draugas Kiprijonas Protasevičius pertvarkyto leidinio rankraštį vėl įteikė cenzoriui Juozapui Volodzkai, kuris kitą dieną,

sausio 20, leido jį spausdinti. Leidimas pirmą kartą lietuviškų knygų istorijoje buvo įrašytas lietuviškai. Tais pačiais metais leidinys buvo išspausdintas.

1829 m. rudenį Stanevičius parengė spaudai žemaičių dainų tekstų ir melodijų rinkinius. Tekstų rinkinys buvo pavadintas *Dainos Žemaičių*. Jo pratarbę Stanevičius parašė 1829 m. spalio 10 d. ir spalio 24 d. gavo cenzoriaus Leo Borowskio (Borovskio) leidimą jį spausdinti. Melodijų rinkinys buvo pavadintas *Pažymės žemaitiškos gaidos, pridėtinios prie Dainų Žemaičių*. Jo pratarbę Stanevičius parašė 1829 m. lapkričio 24 d. o jį spausdinti leido tas pats cenzorius Leo Borovskis gruodžio 5 d. Tačiau 1829 m. buvo išleistos vien *Dainos Žemaičių*, o *Pažymės* išspausdintos tik 1833 m. Rygoje. *Dainas Žemaičių* Stanevičius dedikavo savo mokslo draugui Adolfui Przeciszewskiui, kurio lėšomis jos buvo išleistos.

Vilniuje Stanevičius, be abejo, bendravo su grafo Jurgio Plioterio sūnumis, kurie buvo atvykę čionai iš Kražių gimnazijos. Aleksandras ir Juozas studijavo Moralės ir politikos mokslų fakultete. Jurgis, baigęs Kražių gimnazijos III klasę, persikėlė į Vilniaus gimnaziją, kurią baigęs, drauge su broliu Kazimieru įstojo į Literatūros ir laisvųjų menų fakultetą; jį abu baigė 1828 m. ir gavo aktualiojo studento vardą. Jurgis Plioteris baigė universitetą turėdamas 18 metų (buvo gimęs 1810). Stanevičiaus teigimu, jis, „tik baigęs vaiko metus, nepaprastai pamėgęs lietuvių kalbą ir lietuvių tautos istoriją“. Jis kaupė lituanistikos biblioteką – rinko visokius leidinius, dokumentus, rankraščius apie Lietuvos praeitį, lietuvių kalbą, lietuvišką raštiją. Buvo sukaupęs daugiau kaip 3000 veikalų. Rinko taip pat Lietuvos pilių planus bei atvaizdus, kunigaikščių portretus, monetas, kitokias senienes. Pats rašė lietuvių kalbos gramatiką (jos nebaigė), tyrinėjo lietuvių kalbos etimologiją, lietuvių kalbos akcentą ir muzikalumą. Tie darbai iki šiol nesurasti. Išliko tik jo studija (lietuvių k.) apie Samuelio Boguslavo Chilinskio Biblijos vertimą bei leidimą ir (lenkų k.) medžiaga lietuvių literatūros istorijai. Jurgis Plioteris buvo gimęs Gedminaičiuose (netoli Švėkšnos) ir savo gimtinę norėjo paversti lituanistikos centru. Jis rūpinosi švietimu, mokyklomis, valstiečiams tinkama literatūra, jai leisti norėjo įsteigti spaustuve. Savo dideliems užmojams realizuoti Jurgis Plioteris pasikvietė į talką seną pagalbininką nuo Kražių gimnazijos laikų – Simoną Stanevičių, kuris tapo grafo sekretoriumi ir bibliotekininku. Nors tikrų žinių nėra, bet galima manyti, kad po to, kai Jurgis Plioteris baigė universitetą (1828), o Stanevičius išleido didžiausius savo darbus (1829), jie abu išvyko į Gedminaičius, kur buvo kaupiama ir saugoma biblioteka. 1830 m. pabaigoje jiedu nuvyko į Karaliaučius, kur susipažino su Liudviku Rėza, žymiausiu to meto lituanistu, studijavo lituanistines knygas, buvusias universiteto bibliotekoje. Bibliotekos skaitytojų žurnale Simonas Stanevičius pirmą kartą įrašytas 1830 m. gruodžio 23 d., o paskutinį kartą – 1831 m. balandžio 14-ąją. Jurgis Plioteris žurnale įregistruotas dar ir gegužės 26 d. Taigi abu bičiuliai išbuvo Karaliaučiuje apie pusmetį. Plioteris čia užbaigė savo studiją apie Chilinskio Biblijos vertimą bei leidimą, pradėjo kaupti duomenis lietuvių literatūros istorijai, o Stanevičius, matyt, irgi rinko medžiagą būsimiems darbams (galbūt studijai apie lietuvių mitologiją). Manytina, kad Stanevičius su Plioteriu 1831 m. negrįžo į sukilimo apimtą Lietuvą, o iš Karaliaučiaus nuvyko į Rygą. Čia Plioteris toliau darbavosi prie lietuvių literatūros istorijos. 1833 m. jo lėšomis Rygoje buvo išleistos Stanevičiaus *Dainų Žemaičių* melodijos, parengtos spaudai dar 1829 m. Vilniuje. Po to jie vėl grįžo greičiausiai į Gedminaičius. 1834 m. Jurgis Plioteris buvo išrinktas Raseinių apskrities (pavieto) bajorvedžiu (maršalka) ir su visa biblioteka bei bibliotekininku Stanevičiumi persikėlė į Raseinius. Mečislovo Davainio-Silvestraičio duomenimis, apie 1834–1835 m. Raseiniuose vienuose namuose su Stanevičiumi gyvenęs rašytojas Aleksandras Fromas-Gužutis. Jisai sakęs, jog „amžininkai laikė Stanevičių pamišėliu už tai, kad stengėsi skleisti lietuvių idėją ir skaitydavo naktimis knygas“. 1835 m. lapkričio 1 d. Valdančiojo senato įsaku, paties Stanevičiaus prašymu, jo turėtas filosofijos kandidato mokslo laipsnis buvo pakeistas į kolegijos sekretoriaus rangą. Tai rodo, kad tuo metu Stanevičius pradėjo civilinę tarnybą (valstybinėje ar bajorų įstaigoje). Kolegijos sekretoriumi jis pasivadino ir savo studijos *Lietuvių mitologijos aiškinimas* rankraštyje. 1836 m. sausio 24 (vasario 5) d. Raseiniuose mirė Jurgis Plioteris, nesulaukęs nė 26 metų. Savo biblioteką jis testamentu užrašė Simonui Stanevičiui. Plioteriui mirus, Stanevičius toliau gyveno Raseiniuose, regento Bonifaco Stanevičiaus

namuose. Iš ten 1836 m. balandžio 16 d. parašė pirmą laišką Teodorui Narbutui. Juo atsiliepė į istoriko pageidavimą susirašinėti, nurodyti piliečius, turinčius kokios medžiagos Lietuvos istorijai. Stanevičius nurodė vyskupą Juozapą Giedraitį, Dionizą Pošką ir Jurgį Plioterį, suminėjo kai kuriuos jų darbus, turimus rankraščius, senienas. Antrą laišką Narbutui Stanevičius parašė 1836 metų rugsėjo 10 d. Jame atsakė į 26 klausimus apie įvairias istorines Lietuvos vietas, apibūdino Jurgio Plioterio turėtus pilių planus bei vaizdus, Simono Daukanto istorijos (*Darby senųjų lietuvių ir žemaičių*) rankraštį.

Neilgai trukus Simonas Stanevičius pasirūpino, kad būtų patikslinta jo giminės genealogija ir jam iš naujo „pripažinta bajoriškoji garbė“. 1837 m. kovo 30 d. Vilniaus gubernijos deputacijos bajorų kilmės nustatymo sesijoje Vilniuje buvo nutarta: „kilmingus Simoną Tada, kolegijos sekretorių, ir Stanislovą su sūnumi Julijonu Apolinaru, Stanislovo sūnus, Juozapo anūkus, Danieliaus proanūkius, Juozapo, Jono s., proproanūkius, Stanevičius pripažinti tikrais ir senais bajorais ir juos įrašyti į Vilniaus gubernijos bajorų knygos šeštąjį skyrių.“ Dekretu nurodyta, kad Stanevičių giminė, kuriai priklausė ir Simonas Tadas Stanevičius, turėjo Lelivos herbą, kad Simonas Stanevičius, „pasišventęs mokslams buvusiam Vilniaus universitete gavo filosofijos kandidato mokslo laipsnį, kuris, jam pradėjus civilinę tarnybą, pakeistas į kolegijos sekretoriaus rangą, ir pagaliau, jog Kanopinės, arba Kanopėnų, dvaras su baudžiauninkais, paveldėtas tėvo ir tolimesnių protėvių, ligi šiol tebėra prašytojo (t. y. Simono Stanevičiaus) ir jo brolio Stanislovo nuosavybė“.

Vėliau Simonas Stanevičius kartu su biblioteka iš Raseinių išsikėlė pas Jurgio Plioterio brolių Kazimierą ir Stemplę (irgi netoli Švėkšnos). Kada išsikėlė, tiksliai negalima pasakyti. Tačiau, remiantis anonimino rašinio apie Stanevičių žiniomis, Simono Daukanto laišku Motiejui Valančiui, Simono Stanevičiaus mirimo metrika ir jo laiškais Mykolui Balińskiui (Balinskiui), galima tvirtinti, jog Stemplėse jis tikrai gyveno 1841, 1843, 1844, 1846 ir 1848 metais. Žinių stinga tikrai apie 1842, 1845, 1847 metus. Galima neabejoti, kad ir tais metais jis gyveno Stemplėse. Iš ten nuvykdavo į Kauną (1843 m. birželio 25 d. Kaune parašė laišką Mykolui Balińskiui), susirašinėjo su Peterburge gyvenusiu Simonu Daukantu, iš jo gautus istorinius duomenis perdavinėjo Balińskiui. Išliko šeši Stanevičiaus Balińskiui rašyti laišakai, datuoti 1843 (du laišakai) ir 1844 m. (keturi laišakai), siųsti iš Kauno (vienas) ir iš Stemplių (penki). Tačiau ir iš Kauno rašytame laiške Stanevičius pažymi, kad gyvena Stemplėse, grafo Kazimiero Plioterio dvare. Iš laiškų paaiškėja platūs Stanevičiaus ryšiai su ano meto inteligentija, jo kaip istoriko interesai ir pažiūros, kai kurios jo gyvenimo ir veiklos Stemplėse aplinkybės. Stemplėse Stanevičius ne tik konsultavo Baliński, bet ir rašė didelę studiją lenkų kalba *Lietuvių mitologijos aiškinimas*. Ji buvo pradėta rašyti po 1838 metų. 1843 m. Stanevičius rankraštį perrašinėjo, rengdamas jį spaudai. Žadėjo Vilniuje ieškoti leidėjo. Tačiau spaudai parengtas rankraštis nebuvo išspausdintas ir neišliko. Išliko tik juodraštinis nebaigtas studijos variantas.

Simonas Stanevičius sirgo džiova, kuri pakirto jo gyvybę. 1848 m. vasario 27 (kovo 10) d. jis mirė Stemplėse, nesulaukęs nė 50 metų. Po dviejų dienų kun. Otonas Praniauskas (Karolinos Praniauskaitės brolis) jį palaidojo Švėkšnos parapijos kapinėse, kuriose prieš 12 metų buvo palaidotas ir Jurgis Plioteris. Stanevičiaus kapo vieta šiuo metu jau nežinoma. Kapinėse pastatytas simbolinis Vytauto Majoro sukurtas paminklas – kenotafas.

Po Simono Stanevičiaus mirties biblioteka buvo grąžinta į Gedminaičius Jurgio Plioterio našlei ir sūnui Teodorui, kuriam tada buvo tik 12 metų (jis buvo gimęs tėvo mirties metais). Po motinos mirties jis paveldėjo Gedminaičius. Tačiau būdamas 18 metų, jis nukrito nuo arklio, susitrenkė galvą ir tapo psichikos ligoniu. Po to išgyveno Gedminaičiuose apie 40 metų ir 1899 m. mirė. Po jo mirties, 1900 metais, biblioteka buvo perkelta į Švėkšnos dvarą. 1910 m. biblioteką išsivežė Narijonas Plioteris į Veprių dvarą prie Ukmergės, ją papildė savo paties biblioteką ir archyvą. Pirmojo pasaulinio karo metu dalis bibliotekos (6 dėžės knygų ir maišas svarbių dokumentų) buvo paslėpta. Bermontininkai ją surado ir buvo begabeną į Vokietiją, tačiau sutrukdė lietuvių šauliai. Išsaugotas knygas 1919 m. nupirko Lietuvos vyriausybė. Iš pradžių jos atsidūrė Centriniam Lietuvos knygynė Kaune, vėliau Kauno universiteto

bibliotekoje, po to Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Vilniuje. Per tą laiką daug bibliotekos turtų pražuvo. Dalis bibliotekos, atrodo, buvo pasilikusi Švėkšnos dvare, kuriame 1940 m. įsikūrė sovietiniai pasieniečiai. Jie išvežė grafa, o jo biblioteką ir archyvą sudegino.

Simonas Stanevičius, kaip ir daugelis to meto kultūrininkų, buvo universalių interesų žmogus. Jis darbavosi įvairiuose kultūros baruose. Buvo vertėjas, kalbos puoselėtojas, tautosakininkas, mitologas, istorikas, raštijos tyrinėtojas, poetas. Taigi buvo plataus masto filologas profesionalas. Į visą lietuvių kultūrą jis žvelgė mokslininko akimis. Jam būdingas vertybinis požiūris į visas kultūros sritis. Jis nori išžvelgti, atrinkti, iškelti, akcentuoti tai, kas kultūroje yra geriausia, gražiausia, tobuliausia, kas turi visuotinę reikšmę. Visa tai sudaro kultūros branduolį, jos sveikąjį pagrindą, kuriuo remsis ateities kultūra, kultūros tradicija. Apžvelgdamas senąją lietuvių literatūrą, Stanevičius visas lietuviškas knygas, išleistas iki XIX a. pradžios, suskirsto į tris grupes pagal jų vertingumą – turiningumą, kalbos grynumą ir turtingumą. Skelbdamas žemaičių dainas, jis atrenka tokias, kurios atlaikytų mokslinę kritiką ir patiktų mokslo žmonėms. Aiškindamas lietuvių mitologiją nori atskirti, kas joje tikra, vertinga ir kas pramanyta, nevertinga. Vertybinis požiūris lemia vertinimo kritiškumą. Todėl Stanevičius yra kartu ir kritiškosios filologijos atstovas. Ta prasme jis dėjo pagrindus pozityvistinei lietuvių kultūros kryptčiai. Ji labiau išryškėjo XIX a. viduryje (M. Valančius) ir ypač XIX a. pabaigoje (V. Kudirka, J. Šliūpas).

Simonas Stanevičius XIX a. pradžioje pirmasis atgaivino ir ėmė propaguoti patriotines Mikalojaus Daukšos idėjas, išreikštas jo pamokslų rinkinio (*Postilės*) prakalboje (1599). Tais pačiais metais (1823) jis perspausdino (netgi dviem leidinukais) tą prakalbą ir sukūrė „Šlovę Žemaičių“. Tarp tų dviejų, nors ir labai skirtingo žanro, kūrinių yra glaudus ryšys. Juos sieja vienodas tautos situacijos, kalbos vaidmens tautos gyvenime supratimas, aistringas noras išsaugoti tautos gyvybę ir netgi stilius – kalbėjimo patosas, pakili retorika. Daukša skaudžiai pajuto artėjantį pavojų tautai – lietuviai bajorai ėmė išsižadėti gimtosios kalbos. O XIX a. pradžioje jau buvo įvykę tai, dėl ko baiminosi Daukša: daug kas lietuvių tautą (kartu ir jos kalbą) tuomet laikė nykstančia bei gęstančia:

Daugel metų sviets rōkavo,
Mūsų žemē kaip pražuvo,
Kaip užmiršo kalbą savo
Ir užmiršo, kuomi buvo.

Tačiau tuoj pat Stanevičius prabyla jau kupinas entuziazmo:

Tarp žemaičių vis atgijo
Garbė tėvų ir liežuvis,
Meilė tarp jų išsiliejo,
Prasidžiugo ir lietuvis.

Tai džiaugsmas, kad Daukšos idėjos atgijo, o kartu su jomis atgijo ir visa tauta. Daukša skelbė, kad kalba „didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę“, kad ji yra „bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas“. Taip ir Stanevičiui atrodo, kad kalba tarsi motina susieja tautą – visas jos gimines, visus jos žmones – meilės ryšiais, kad su kalbos atgaivinimu prikeliami ir protėvių garbė, sugražinama istorinė atmintis, o garbingoji praeitis teikia džiaugsmą („linksmin mumis nūnai“), skatina „gera tėviškei daryti“ ir „ką amžiai pagadino“, sutaisyti. Taigi visas tautos kultūros atgijimas siejamas su gimtosios kalbos atgaivinimu.

Kad gimtąją kalbą reikia gaivinti, sąmoningai puoselėti, o ne vien pasyviai ją vartoti, Stanevičius įrodinėjo vėliau, gramatikos, išleistos 1829 m. pratarmėje, parašytoje 1827 m. Joje pirmiausia atkreipiamas dėmesys į padidėjusį susidomėjimą gimtąja kalba – į tai, jog dauguma žemaičių „mokosi, skaito ir rašo lietuviškai“. Kartu nurodė dvejopus to susidomėjimo motyvus – patriotinius ir pažintinius

(mokslinius): esą lietuvių kalba vieniems rūpi „iš meilės kalbos tėviškės“, o kitiems „iš noro viską žinoti“. Tuos motyvus atitiko ir dvi tų laikų lietuvių kalbotyros tendencijos: darbai, pagrįsti vien gimtosios kalbos meile, daugiausia buvo mėgėjiški, o kilę iš mokslinio smalsumo buvo profesionalesni. Stanevičius, be abejo, remia pastaruosius. Jis nori suderinti meilę ir pažinimą. Jam rūpi „mokslo žmogus“, nepraleidžiantis nieko, „kas gali jį mokslingesniu padaryti“, kuo galėtų pasinaudoti. Jis ir gramatiką perspausdino dėl to, kad ji „vieniems gali džiaugsmą atnešti, antriems kelią pažinimop kalbos pravesti, kitiems priduoti našumą ir norą ant jos turtinimo ir platinimo“. Perspausdinamoji gramatika, Stanevičiaus nuomone, neprilygsta Mažojoje Lietuvoje išleistoms vokiškoms (G. Ostermejerio, K. G. Milkaus) gramatikoms, bet jos nevalia užmiršti, negalima nesidžiaugt „savo kampo vaisiumi“. Palyginęs gramatikas, Stanevičius eina toliau: palygina visus lietuviškus raštus, visas lietuviškas knygas, leidžiamas Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje. Pirmųjų pranašumą ir abiejų specifiką išryškina vaizdžiu palyginimu:

Juk ligšiolei taip destis ir su visais lietuviškais raštais, jog tie, kurie Karaliaučiuje, Tilžėje, Klaipėdoje ir Gumbinėje išėina, toli geresni yra, nekaip mūsų maldų arba giesmių knygos, Vilniuje spaudžiamos. Anie prilygsta sodnams, kur medžiai ranka žmogaus po tiesuma ir patogiai susodinti yra; o šios tolygios yr miškams, per save augantiems be sargo ir be jokio pridabojimo.

Taigi lietuvininkų knygos – tai gražiai sutvarkyti sodai, o lietuvių knygos – apleisti miškai. Čia labai įžvalgiai atskleistos skirtingos senosios lietuvių literatūros raidos sąlygos ir tendencijos Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje.

Toliau Stanevičius nurodo lietuviškų raštų sunykimo Didžiojoje Lietuvoje priežastis. Kalbėdamas apie lietuviškų raštų nuosmukį, jis turi galvoje maldų arba giesmių knygas ir jų rengėjus. Jie dirba aplaidžiai, be jokios atsakomybės, nesitikėdami ir nesulaukdami jokios kritikos, norėdami tik būti kaip nors suprasti savo ganomųjų:

Nėr ko tame dalyke stebėtis, kadangi mums atrodo, jog be jokio pasirūpinimo gana gerai lietuvišką kalbą mokėti galime ir jog niekas mokytas negali atsirasti, kursai lietuviškus raštus skaityti ir anuos peikti arba girti prasimanytų; rašome taigi taip, kaip mokame, idant tik nuo avių savo, apie kurių išganymą rūpinamės, suprantami būtumėm.

Tai ir esanti toji „priežastis, dėl kurios kalba lietuviška Žemaičiuose, o dar didžiaus Lietuvoje, taip nupuolė, jog nė jokių puikių ir išmintingų raštų, nei gražia ir taikia iškalba pasigirti negalime“. Taigi lietuvių kalbos nuopuolis Žemaičiuose ir ypač Lietuvoje lėmė ir lietuviškų knygų turinio bei formos sunykimą.

Stanevičius nepatenkintas tokia padėtimi. Jis nori ir kitus ragina „šelpiti savo kalbą“. O norint ją šelpiti, pirmiausia reikia „surasti jos pametus ir užmirštus žodžius“, kurie vėliau buvo pakeisti svetimybėmis. Todėl Stanevičius ragina „rūpestingai ieškoti senovės lietuviškų raštų“, o darbštumo ir sugebėjimo gražiai dirbti mokytis iš lietuvininkų: „darbume ir gražume darbo imti paveikslą nuo lietuvininkų Prūsų.“ Ragindamas mokytis kalbos iš geriausių lietuviškų knygų, Stanevičius pažymi, kad tos knygos „juo senesnės, tuo vertesnės yra“.

Norėdamas, kad skaitytojas geriau orientuotųsi senojoje lietuvių literatūroje, Stanevičius visas lietuviškas knygas, išleistas iki XIX a. pradžios, suskirsto į tris grupes pagal jų vertingumą. Pirmai grupei (vertingiausiai) priskiriama Mikalojaus Daukšos *Postilė* ir Konstantino Sirvydo *Punktai sakymų*. Daukšos *Postilė* esanti „knyga labai sena ir reta“ ir tikrai verta, kad „dėl kalbos ir krikščioniško pamokslo“ būtų perspausdinta. Antrai grupei (žemesnei) priskiriami „lietuvininkų Prūsų“ raštai. Pirmiausia minimas „mokslingas vyras“ Liudvikas Rėza, išleidęs Bibliją ir Kristijono Donelaičio *Metus*. Tai esančios knygos, „vertos, idant nuo visų lietuvininkų skaitomos ir mylimos būtų“. „Antras minėtinas vyras ir kalbos lietuviškos tikras žinovas“ esąs Kristijonas Milkus, kurio *Mišknų* galinčios būti „paveikslu rašantiems lietuviškai“. Be to, geras esąs *Išguldymas evangelijų* ir Karaliaučiuje 1701 m. išleistas *Naujas Testamentas*.

Pastarasis praskynęs kelią Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio *Naujam įstatymui*. Trečiai grupei (žemiausiai) atiteko Lietuvos evangelikų reformatų (kalvinistų) raštai – Samuelio Boguslavo Chilinskio Biblija ir *Knyga nobažnystės* (XVII a. vidurio leidiniai).

Norėdami lietuvių kalbą pažinti visapusiškai, išsamiai, turime pradėti skaityti tas knygas, rašytas ne vienu metu įvairiose vietose („ne viename amžiuje ir tūlose šalyse žemės“). Kartu Stanevičius perspėja, kad tų knygų negalima akiai kopijuoti („nė vieno iš tų raštų nei raštininkų įkandine sekti negalime“), kadangi nė viena iš jų nėra taip tobula, jog galėtų būti pavyzdys visokio amžiaus ir kiekvieno luomo žmonėms, norintiems kalbėti arba rašyti lietuviškai. Tos knygos esančios mums „kaip girios kokios arba medžiai liemeningi, kur kožnas reikalui savo tam tikrą medžiagą rasti ir pagal savo tikslą rūmą suręsti galėsi“. Stanevičius skatina skaityti visas senąsias lietuviškas lygas, bet remtis tik tomis, kurios „šviesiai ir aiškiai kalboj lietuviškoj“ parašytos.

Stanevičiaus gramatikos pratarmė senosios lietuvių literatūros istoriografijos pradmenis praturtino sistemiančia konceptualia mintimi, ragino kūrybiškai remtis kultūros tradicija.

Kritiškai vertindamas senąją lietuvių literatūrą, Stanevičius kritiškai vertino ir lietuvių tautosaką. Tai matyti iš jo trumpų pratarmių dainų tekstų ir melodijų leidimams. Vertybinė kritiška nuostata pareiškama jau pirmuoju tekstų pratarmės sakiniu: „Didžioj daugybėj dainų žemaitiškų nekuriuos yra gražios ir vertos, idant jų paminklas knygoje užsiliktų.“ Taigi žemaičių dainų yra didelė daugybė, bet tik kai kurios iš jų vertos sudėti į knygas. O vertės kriterijus estetinis: vertos todėl, kad gražios. Stanevičius pirmas lietuviškai prabilo apie tautosakinių dainų grožį. Remdamasis grožio kriterijumi, jis atrinko knygai ir savo girdėtas arba užrašytas dainas. Iš 150 („iš penketo tiek daugiau“) atrinko jų 30, užrašytų vienoj vietoj „ant Upės tarp Viduklės ir Eržvilko“. Toji vieta greičiausiai buvo Perkūniškė, dabartinis Paupys, jo apylinkės. Atmetė dainas, kurios neatitiko grožio kriterijų. Tokių dainų susidarė trys kategorijos: vienos buvo naujoviškos ir žargoninės („per daug naujos ir svetimais žodžiais perpildytos“); kitos nevykusiai sukompilijuotos („be rokundo ir bylos iš dviejų ir trijų dainų sudėtos rodės“); dar kitos – stačiokiškos ir lėkštos („dėl savo statumo nieko sumaningo neturinčios“). Pagaliau buvo dar atmesta dainų „dėl tūleriopų kitų priežasčių“. Liko taip pat dainų, kurias tikėtasi paskelbti kitame rinkinyje. Ne viskas, ką žmogus daro, yra vienodai vertinga. Tai tinka ir „mokytoams galvoms“. Ne kiekvienas „mokyto galvų darbas vertas yra garbstymo ir priėmimo“. Juolab „retesnis yra prastųjų žmonių išradimas, kuris mokslingą apsūdijimą išlaikytų ir mokytiems patiktų“. Taigi ir į tautosaką reikia žiūrėti kritiškiau negu į „mokyto galvų“ kūrybą. Tautosaką reikia skelbti tik tokią, kuri atlaikytų mokslinę kritiką, kuri patiktų išsimokslinusiems žmonėms.

Stanevičius, kaip ir Rėza, pirmiausia atkreipia dėmesį į meilės dainas, laiko jas vyraujančiomis. Tačiau, skirtingai negu Rėza, netiki išlikusių dainų senumu:

Tikėtisi, idant būtų dainos nuo karžygių senovės lietuvių ir žemaičių, kurias dainavo vaideliotai, mūsų žemės vyresnieji ir dainininkai, yra tuščia dingstis. Vaikai, savo tėvų dainas atkartodami, vadin tai senovės dainomis ir nor jas užmiršti; ko taigi benorėti, idant dainos vaideliotų, pirm 400 ir 500 metų dainuojamos, šiandien pažįstamos būtų?

Stanevičius beveik neabejoja, jog „visos šiandien randamos žemaičių dainos nėra ankstybesnės už paskutiniąsias kares švedų su lenkais pradžioj XVIII amžiaus“, kada Žemaičių žemę baisingai nusiaubė badas ir maras.

Pratarmės pabaigoje Stanevičius vėl užsimena apie daugybę dainų „tolesnėse Lietuvos ir Žemaičių žemės šalyse“ ir pageidauja, kad visos gražesnės žemaičių dainos būtų surinktos ir išspausdintos.

Trumputėje dainų melodijų leidinio pratarmėje Stanevičius pažymi kad žemaičių dainos turi savitą melodiją („tur sau tikrą ir savo žemėj gimusią natą, arba gaidą“). Tą savitumą galima suvokti, palyginus žemaičio, lenko, ruso ir vokiečio dainavimą. Rodydamas žemaitiškų dainų prigimtį („apgimimą“), o „dainose protą ir širdį žemaičių“ kartu norėjo ir jų balsą parodyti, kadangi „daina be natos“ negyva – tai

„kaip kūnas be dūšios“ arba „akmuo be kraujo“, kaip sakoma dainoje. Vienoks įspūdis, kada daina sakoma, ir kitoks, kada dainuojama: „nevienoks yra širdies pakrutinimas, jei kokia daina pasakos būdu yra iškalbėta ir jei paskui tie patys žodžiai gražiu balsu ir santarme yra dainuojami.“ Stanevičius jaučiąs daugiausia skolingas Ferdinandui Ivanavičiui iš Raseinių, kuris, būdamas Vilniuje, užrašė dainų melodijas („dainažymes“).

Gyvendamas Stemplėse, Stanevičius, kaip minėta, ne tik susirašinėjo su istoriku Mykolu Balińskiu, teikdamas jam Lietuvos istorijos žinių, bet ir rašė stambų mokslo veikalą lenkų kalba *Lietuvių mitologijos aiškinimas*. Aiškindamas lietuvių mitologiją, jis irgi pasireiškė kaip kritiškas mokslininkas. Jis pradėjo kritiškąją lietuvių mitologijos tyrinėjimo kryptį. Stanevičiui atrodė, kad „lietuvių mitologija tebėra chaotiška“, kad joje „šalia tikrų dalykų yra ir pramanytų“. Taip esą todėl, kad lietuvių mitologiją aprašė ne patys lietuviai. Stanevičiaus supratimu, lietuvių mitologija laikytina tik tai, kas, „istorikų liudijimu, buvo senųjų prūsų, lietuvių, žemaičių, kuronų (arba kuršių) ir latvių religinio garbinimo objektu“. Pagrindiniais lietuvių mitologijos šaltiniais jis laiko Kristupo Hartknocho, Motiejaus Strijkovskio ir Jano Lasickio veikalus. Jis lygina įvairių šaltinių žinias, tyrinėtojų nuomones, sprendžia, kuri iš jų patikimiausia; abejodamas šaltinio žinios tikrumu, atsižvelgia į realias galimybes. Stanevičius pirmasis pradėjo kalbinę lietuvių mitologijos šaltinių kritiką. Nustatinėdamas dievų vardus, jis daugiausia remiasi kalba. Jam svarbu, kiek šaltiniuose minimas dievo vardas atitinka lietuvių kalbos prigimtį ir dėsnius. Dalį dievų vardų Stanevičius atmetė, kitų tikrumu buvo linkęs suabejoti.

Simonas Stanevičius yra pirmas žinomas pasakėčių rašytojas Didžiojoje Lietuvoje. Nežinia, kada jis pradėjo jas rašyti, bet 1822 m. jau turėjo pasakėčios „Lapė ir Juodvarnis“ variantą, o 1824 m. sukūrė pasakėčią „Arklys ir meška“. Tris pasakėčias („Aitvarai“, „Žmogus ir levas“, „Erelis, karalius paukščių“) Stanevičius 1829 m. leidime pavadino žemaičių pasakomis. Pasakėčia „Arklys ir meška“, J. Lebedžio nuomone, taip pat galėjo būti paremta žmonių pasakojimu. Vladas Žulys atkreipė dėmesį į tai, jog „Aitvarų“ siužetas yra žinomas ir antikinėje literatūroje. Pirmas jį lotyniškai užrašė Liucijus Kalpurnijus Pizonas (L. Calpurnius Piso), gyvenęs II a. pr. Kr. Siužetas toks:

Atleistiniam vergui Gajui Furijui Kresimui, kuris iš mažo sklypo surinkdavo daug didesnę derlių negu kaimynai iš labai didelių, buvo labai pavydima – esą jis svetimus vaisius sutraukias burtais. Todėl, iškviestas į teismą kurulinio edilo Spurijaus Albino ir bijodamas pasmerkimo, kai tribos eis balsuoti, jis atsigabeno į forumą visus ūkiškus įrankius ir pristatė savo šeimyną, tvirtą, gerai prižiūrimą ir aprengtą, puikiai pagamintus geležinius padargus, sunkius kapstus, švairius noragus ir sočius jaučius. Tada tarė: „Štai, kviritai, mano burtai, tik aš negaliu jums parodyti ir pristatyti savo naktinio triūso, budėjimo ir prakaito“. Taip visų balsais buvo išteisintas. (Cit. iš: Vladas Žulys, „Analisto Pizono pasakojimas ir S. Stanevičiaus pasakėčia „Aitvarai““, in: *Literatūra*, XXV(I), 1983, p. 73)

Taigi siužetų panašumas akivaizdus. Tačiau neaišku, ar Stanevičius Pizono papasakotą siužetą žinojo. Jei būtų žinojęs, turbūt nebūtų pavadinęs savo pasakėčios „žemaičių pasaka“. Dviejų pasakėčių („Lapė ir juodvarnis“, „Lapė ir žąsys“) siužetai sukurti pagal antikinių pasakėčių („Lapė ir varna“, „Lapė ir vynuogės“) pavyzdžius. J. Lebedys mano, kad šios dvi pasakėčios parašytos kūrybinio kelio pradžioje, o kitos sukurtos vėliau, kūrybinės brandos metais.

Populiariausios Stanevičiaus pasakėčios yra „Aitvarai“ („Aitorai“) ir „Arklys ir meška“. „Aitvarai“ moko netikėti prietarais, o dirbti, jei nori būti turtingas ir laimingas. Pasakėčia pradedama epiniu vaizdu:

Ant sraunios upės, pagal ąžuolyną seną
Vienkiemyj, daugel metų žemaitis gyveno.

Taigi žemaitis suaugęs su savo žeme. Jo gyvenime viskas tvirta, pastovu, tradiciška. Jis įsikūręs gražioje vietoje – ant upės kranto, prie seno ąžuolyno. Čia gyveno jo tėvai ir protėviai, ir jis čia gyvena, savo

rankomis rumždamas žemę, visko turėdamas į valias, jausdamasis patenkintas ir laimingas:

Nebuvo ten aplinkui nė jokio kaimyno,
Kurio būtų taip didi ir graži šeimyna.
Pilni tvartai galvijų, javai netelp klėtyj, –
Nerasti laimingesnio cielame pasvietyj.

Tačiau anaip tol ne visi žemaičiai moka gerai dirbti ir gražiai gyventi. Dauguma jų moka pavydėti, šmeižti, skųsti:

Buvo garsas aplinkui ir visi žinojo,
Jog namus to žemaičio aitvaras dabojo.
Kaipo lakstė patrobiais, ne vienas tai matė,
Ir, nutūpęs ant stogo, ką parnešęs, kratė.
Juk ir zolabai stogų nuspardyti buvo,
Ir artimiems kaimynams šiens ir javai žuvo.

Kaimynų skleidžiamas gandas pasiekė ir valdžios pareigūnus:

Ant to garso pas žmogų atėjęs urėdas:
„Ar tu, – sako, – neturi gėdos!
Aitvarą pas save laikyti!
Kaimynams iškadą daryti!“

Tačiau žemaitis urėdo nepabūgsta, nes jo sąžinė švari – turtai sukrauti ne aitvaru, o jo paties rankomis:

Atsakė žmogus, dvasioj juokdamasis savo:
„Mano aitvarai neapgavo
Nei vieno
Kaimyno,
O daugiems daug gero padarė.“
Ant to žodžio urėdas tarė:
„Parodyk gi tu man aitvarus savo.“
Tuojaus žmogus urėdą už rankos pagavo
Ir vedė ing prieklėtį,
Kur buvo žagrės, dalgiai ir kirviai sudėti.
„Šitai, – sako, – aitvarai, kurie viską gera
Gyvenime daro.“

Taigi gyvenimas laikosi ant darbštaus ir doro žemdirbio pečių. Toks žmogus yra ir dvasiškai visavertis. Jis nieko nežemina ir pats prieš nieką nesilanksto. Su visais bendrauja kaip lygus su lygiais. Iš tokių žemaičių, kokį pavaizdavo Stanevičius savo pasakėčioje, išėjo to meto šviesuoliai inteligentai, suskatę gelbėti žūstančią tautą. Tokiems žmonėms priklausė ateitis.

Pasakėčios „Arklys ir meška“ personažai susitinka toje vietoje, –

Kur Nevėžis nuo amžių pro Raudoną Dvarą
Čystą vandenį savo ing Nemuną varo,
Tenai, kad vasarvydžiu saulelė tekėjo,
Juokės kalnai ir vilnys kaip auksas žibėjo.

Taip Nevėžis su Raudondvariu įėjo į tautos poetinę sąmonę, tapo neatsiejama Lietuvos peizažo dalis. Vėliau Maironis dainavo:

Ten susimąstęs tamsus Nevėžis
Kaip juosta juosia žaliąsias pievas.

Arba:

Juodo Nevėžio vilnys sukilo,
Tamsios banguoja rūščiai.

Stanevičiaus pasakėčioje Nevėžis nėra vien žaliųjų pievų puošmena. Tai tarsi sutvirtinimo juosta, sulydanti dvi didžiąsias Lietuvos dalis į vieną bendros istorinės lemties kraštą. Nevėžiu ėjo siena tarp Aukštaitijos (Lietuvos) ir Žemaitijos, todėl čia ir susitiko aukštaitis (arklys) ir žemaitis (meška). Arklys buvo Aukštaitijos (Lietuvos) herbo simbolis, meška – Žemaitijos.

Stanevičius norėjo įdiegti lietuviams tautos istorinio amžinumo idėją. Jo žemaitis *daugel metų* gyvena prie *seno* ąžuolyno; Nevėžis savo vandenį *nuo amžių* į Nemuną varo. Toje žemėje, kur viskas dedasi *iš seno, nuo amžių*, vyksta lietuvių tautos istorinė drama. Tekančios saulės nutviekstame peizaže pasirodo pirmasis pasakėčios veikėjas:

Ilsėjos pančius arklys ant žolyno žalio,
Minėjo vargus savo ir sunkią nevalią:
Kaip sunkiai vakar mėšlus per dieną važiojo,
Kaip maž naktį teėdė ir maž temiegojo.
„Štai jau tek skaisti saulė ir lankos jau švinta.
Ir rasa nuo žolynų kaip sidabras krinta, –
Ir man jau reikės kelti ir prie darbo stoti,
Ir vėl ratus kaip vakar per dieną važioti.“

Po to staiga atsiranda antrasis veikėjas, kuris išgąsdina pirmąjį, bet tuoj pat jį nuramina ir paguodžia:

Kad taip dūmojo arklys vasarvidžio rytą,
Staiga jis ten išvydo daiktą nematytą:
Valkiodama lenciūgą po žalius žolynus,
Vaikščiojo skardžiais kalnų meška po lazdynus.
Šokosi nusigandęs žirgelis bėrasis.
„Nebijok, – tarė meška, – nieks pikta nerasis!
Tėvai mūsų nuo amžių sandarą gyveno.
Drauge gimė ir augo ir drauge paseno,
Štai ir dabar vienokia mus laimė sutiko:
Man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko.“

Išreikšdamas visų lietuvių (pirmiausia aukštaičių ir žemaičių) tautinio bendrumo idėją, Stanevičius akcentavo ir jų vienodą likimą: vieniems – grandinės ant kaklo, kitiems – pančiai ant kojų.

Pasakėčioje „Žmogus ir levas“ Stanevičius parodė, kad moralinė skriauda (piktas neteisingas žodis) yra skaudesnė negu fizinis sužalojimas.

Pasakėčioje „Lapė ir juodvarnis“ susiduria klasta bei apgaulė su pagyrų trokštančiu naivumu.

Pasakėčioje „Lapė ir žąsys“ grobuonis, nepasiekęs tikslo, pats sau pasiteisina esąs taikdarys.

Pasakėčioje „Erelis, karalius paukščių, ir gudrybė karaliuko“ nugali sumanumas: gali būti mažas ir menkas, bet laimėsi, jei busi gudrus.

Simono Stanevičiaus pasakėčios labai kompaktiškos, turiningos, epiškos ir dinamiškos. Jose visai nėra atsieto moralo. Jų poetinė idėja iškyla iš vaizduojamos situacijos, veiksmo eigos, vaizdų visumos. Savo pasakėčiomis Stanevičius pakėlė bręstančią lietuvių grožinę literatūrą į aukštesnį meno lygmenį ir pats tapo lietuvių literatūros klasiku.

2002

Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 419–436.